

доц. Марія Брус

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
Івано-Франківськ*

Фемінітиви-полонізми в історії української мови

У статті розглянуто українсько-польські мовні зв'язки і проаналізовано фемінітиви польського походження, що проникали до українського лексикону в різні історичні періоди, зберігалися і втрачалися, та залишали відбиття на фемінітивній підсистемі української мови. Перші фемінітиви-полонізми з'явилися в староукраїнській мові XIV– XV ст., численно збільшилися в XVI– XVII ст., а далі невеликою мірою поповнювали українську лексику і переважно фемінітивами, мотивованими маскулінативами польського походження.

Ключові слова: фемінітиви-полонізми, українсько-польські зв'язки, історія української мови.

Становлення фемінітивної підсистеми української мови забезпечує не тільки спільнослов'янська і власне українська лексика, а й запозичена. Українська мова упродовж усієї історії свого існування характеризувалася різними мовними контактами: з близькими чи далекими мовами, тривалими чи короткочасними відносинами, безпосередніми чи опосередкованими, показовими чи малопомітними, обопільними чи експансіоністськими. Але будь-які міжмовні стосунки залишали більшою чи меншою мірою відбиття в українській мові на певному історичному етапі і відображалися зокрема на фемініконі української мови. Особливо це стосується сусідніх слов'янських мов, що, з одного боку, сприяли поповненню українського фемінікону запозиченнями, бо виступали посередниками в перейманні мовних елементів, а з іншого боку, набули з українською мовою багатьох спільних мовних ознак, через що важко відмежувати слов'янські іншомовні фемінітиви від власне українських, визначити походження того чи іншого найменування, згрупувати фемінітиви за належністю окремим слов'янським мовам, бо корені й джерела їх виникнення могли бути спільними.

Питання фемінотворення має в українському мовознавстві вже тривалу історію вивчення і численну кількість напрацювань. Воно розглядалося із синхронного й діяхронного боків [див. 6, 9], щодо загальномовного й діалектного вживання слів [див. 2, 3], з теоретичного й практичного поглядів [див. 4, 7], на різностильовому рівні [див. 1, 5, 10]. Натомість про характеристику й членування українського фемінікону за походженням ще не йшла мова в українській лінгвістиці. У дослідженнях мали місце хіба що окремі зауваження щодо походження деяких запозичених фемінітивів, відомих на певному історичному етапі або в певному вживанні [див. 2, 3, 9]. Тоді як питання запозичених фемінітивів загалом чи конкретної групи запозичених фемінітивів ще не піднімалося в сучасній українській лінгвістиці. А для здійснення комплексного аналізу фемінітивів української мови й системного їх відображення необхідний цілісний і вичерпний аналіз усіх апелятивів зі значенням особи жіночої статі, відомих з історії української мови й на сучасному етапі її розвитку. Тому вказана потреба й зумовила актуальність вивчення запозиченої лексики в складі фемінітивів української мови. А особливо це стосується слов'янських запозичень, які важко окреслити й відрізнити від спільнослов'янських через тісні контакти української мови зі всіма слов'янськими, а насамперед із сусідніми. До таких

запозичень належать і запозичення з польської мови. Водночас варто зауважити, що проблема українсько-польських мовних контактів знайшла широкий відгос у компаративістиці й оприлюднена великою мірою в багатьох лінгвістичних студіях [див. 12, 13, 17, 26, 36, 37 та ін.].

У зв'язку з тим, що фемінітиви польського походження ще не вивчалися в україністиці, саме ця група іншомовної лексики й стала об'єктом дослідження у даній статті. Для позначення цієї категорії запозичених фемінітивів використано термін *фемінітиви-полонізи*, що окреслює тільки загальні назви жінок власне польського походження, не охоплюючи тих слів чи коренів, що перейшли в українську мову через польське посередництво з різних мов. Отож до фемінітивів-полонізмів віднесено слова власне польського походження та зі специфічними польськими мовними ознаками, розуміючи під терміном *полонізм* слово, його значення, вислів, запозичені з польської мови або утворені за її зразком [див. 35: 525]. Близьке сусідство польської мови на Заході України забезпечило тривале історичне контактування української та польської мов, їх взаємовпливи і взаємозв'язки, тому й фемінітиви-полонізи слід розглядати в діяхронному аспекті, із власною історією виникнення й функціонування в українській мові. Оскільки ж українська мова пройшла кілька етапів розвитку (протоукраїнський, давньоукраїнський, середньоукраїнський, новий і сучасний) [див. 23: 448; 38: 54-55], то й фемінітиви польського походження слід розглядати відповідно до вказаних історичних епох. Крім того, слід враховувати всі мовні й позамовні чинники, що сприяли поширенню фемінітивів польського походження на українській території, процеси адаптації, використання й збереження таких фемінітивів дотепер, роль полонізмів у формуванні українського фемінікону. Тому до уваги взято всі фемінітиви польського походження, що в різні історичні часи проникали в українську мову і мали в ній відповідне реалізування.

Полонізи віднесені в українській мові до різновидів запозичень, а запозиченнями, у свою чергу, вважають звук, морфему, слово та його окреме значення, фразеологізм, синтаксичну конструкцію, перенесені з однієї мови в іншу, і процес подібного перенесення, а в межах запозичень виділяють різні види (варваризми, вкраплення, екзотизми, запозичені слова, інтернаціоналізми, іншомовні слова, кальки) [див. 33: 203]. У даній статті мова йде лише про лексичні одиниці, які завдяки близькому сусідству польської та української мов, легкому й швидкому безпосередньому проникненню полонізмів на український ґрунт мали би сприйматися як близькі й зрозумілі слова, давно чи недавно засвоєні назви. Однак таку категорію запозичень слід все-таки віднести до розряду іншомовної лексики, що не засвоєна повністю українською мовою, а усвідомлюється як чужорідна й зберігає ознаки свого походження [див. 34: 238], а точніше до варваризмів, тобто слів, що мають структурні ознаки чужої мови і по-різному пристосовуються до фонетики й морфології української мови [див. 20: 63]. Для спростування цього твердження слід навести такі факти: українська мова знала впродовж своєї історії небагато фемінітивів, запозичених із польської мови чи з польськими твірними основами (і тільки з XIV ст.) (*малжонка*, *банітка*, *верстатниця*); давні фемінітиви польського походження були здебільшого патронімічного й андронімічного походження, що відійшли до пасивної лексики

або повністю зникли (*бурмистриха, хоружина, подсудкова, подкоморина*); фемінітиви зі специфічними польськими мовними ознаками мали й зберегли рідковживаний характер, а часто й негативний відтінок (*безецниця, варіятка, гадра, вшетечниця*); а порівняно нові вкраплення серед фемінітивів (власне полонізми, з польськими твірними основами чи польськими формами), тим більше, сприймаються як чужорідні і розмовні слова (*кубіта, професорка, маєтниця, фраєрка, склепарка*).

Наукові розвідки із компаративістики дали можливість ученим стверджувати, що українсько-польські зв'язки тривали впродовж усього писемного періоду і тривають дотепер, але мали різний характер у минулому та залишили неоднакове відображення в українській мові і зокрема на фемініконі української мови [див. 36: 770]. Однак на сьогодні ще немає періодизації українсько-польських мовних контактів і їх наслідків, що й утруднює вивчення історії фемінітивів-полонізмів на українському ґрунті. І тільки завдяки численним напрацюванням із компаративістики можна простежити українсько-польські мовні відносини на різних історичних етапах, виокремити й проаналізувати на їх фоні фемінітиви польського походження. Але й не всі періоди в історії української мови знайшли однакове висвітлення щодо українсько-польських взаємин. Про такі контакти відомо найбільшою мірою від XVI ст. дотепер, тоді як мало в XIV – XV ст. і ще менше в XI – XIII ст. Учені звернули увагу на те, що історія українсько-польських мовних контактів майже не розкрита саме до XIV ст., перешкодою чого стала відсутність польських текстів до XIV ст. [див. 11: 38]. За відсутності досліджень про українсько-польські мовні зв'язки в протоукраїнській і давньоукраїнській періоди, на основі розвідок про такі контакти в наступні періоди та з історії фемінітивів української мови можна тільки передбачати започаткування українсько-польських зв'язків і появу перших польських запозичень із формуванням держави на руських землях.

У давньоукраїнський період XI – XIII ст. Києворуська держава мала високий соціальний статус і розвинену культуру, не поступаючись іншим визначним містам тодішньої Європи, що дало можливість ученим припускати про спрямування мовного впливу з Києва на Польщу, яка мала нижчий соціальний статус [див. 11: 38]. Підтвердженням цього можуть бути і наведені факти з історії русько-польських контактів (походи польських військ із князями Болеславом Хоробрим (1018 р.) і Болеславом Смілим (1069 р.) на допомогу руським князям, участь військ Ярослава Мудрого і князя Мстислава у внутрішньополітичній боротьбі Польщі після смерті Болеслава Хороброго (1031 р.), після якої Ярослав Мудрий приєднав до Київської держави «Червлені городи» (Галичину – Волинь), загарбані раніше Болеславом Хоробрим, безпосередні відносини між південно-західними князівствами і сусідніми польськими феодалними князівствами, що почастішали з XIII ст. і мали мирний або ворожий характер [див. 12: 15]. До того ж, польські писемні пам'ятки відомі тільки з початку XIV ст., релігійного і юридичного характеру, що писалися латинкою, яку знало вище духовенство, тоді як польські князі, дворянство, військо, купці розмовляли рідною польською мовою [див. 12: 16]. А мовні елементи, спільні з польськими і наявні в тогочасних українських пам'ятках, зокрема в Галицько-Волинському літописі, вчені

трактують як спільні русько-польські утворення XIII ст., що не траплялися раніше ні в українській, ні в польській мові і не могли бути перейняті з польської мови, бо руська літературна мова мала вищий рівень розвитку, ніж польська, хоч і не заперечується вільне проникнення мовних елементів з одного мовного середовища в інше [див. 12: 16–17]. Відштовхуючись від таких мовних і позамовних фактів та враховуючи дослідження про фемінітиви протоукраїнської й давньоукраїнської доби [див. 6] можна констатувати, що з дописемного періоду українська мова не знала фемінітивів польського походження – назви жінок того часу були в основному спільноіндоєвропейськими або спільнослов'янськими утвореннями [див. 6, 7]. А в давньоукраїнський період, коли започатковувалися й розвивалися українсько-польські зв'язки, про лексичні запозичення в українській мові того часу мало відомо і зокрема не засвідчено також фемінітивів польського походження в давньоукраїнських пам'ятках [див. 19: 196–198]. Отож можна вважати, що перші фемінітиви-полонізми були привнесені на український ґрунт внаслідок більш тісних українсько-польських мовних контактів, що припали на пізніший період розвитку української мови.

У середньоукраїнський період русько-польські природні лексичні взаємовпливи переросли поступово в цілеспрямований насильницький вплив польської мови на українську, а саме із середини XIV ст., коли південно-західні землі опинилися під владою Польщі й Литви і на українській території відбувалося пристосування до мови феодалів-загарбників, переймання її від панівної верстви населення, поширення в адміністративній та інших сферах [див. 12: 15; 11: 38]. На XIV ст. припав і занепад Візантійської імперії та зростання у зв'язку з цим західної культури, зосередженої в Польщі і Празі [див. 11: 38]. Оскільки чехи завдяки своєму розташуванню найраніше за інших західних слов'ян перейняли південну й західну європейську культуру, то й найшвидше розвинули власну науку й культуру, на які й звернуло погляди польське королівство в XIV ст. [див. 27: 5–7]. А чеська мова стала зразком літературної мови, до якої уподібнювала свою мову польська знать і на яку рівнялися в староукраїнській діловій писемності. Разом з тим, українське населення тоді перебувало в безпосередньому контакті з живою польською мовою, через яку проникали запозичення в українську. Офіційною мовою королівської канцелярії залишалася латина, однак з XV ст. під чеським впливом розвивалася і польська ділова, а українська переймала все найкраще з польської та чеської. Безпосередніми запозиченнями із старопольської мови вважають слова *кroleва*, *малжонька*, *старостина* [див. 29: 1, 515, 572; 2: 382], а старочеськими й старопольськими – фемінітиви *матка*, *моужатка*, *пани*, *панна* [див. 29: 1, 580, 618; 2: 123].

У XVI–XVII ст. вплив польської мови на українську більшою мірою посилюється, ніж у попередній період і має загарбницький характер, у зв'язку із прямим поширенням на всю українську територію польської влади після Люблінської унії (1569 р.) [див. 11: 38]. А створена в XVI ст. Польсько-литовська держава посіла вагомe місце в житті слов'янських народів, бо стала передавачем культурних надбань зі сходу на захід і навпаки. А це позначилося на мовних взаємозв'язках між східними й західними слов'янськими мовами [див. 27: 8].

Разом з тим, провідну роль у діловодстві відігравала далі руська мова, або українсько-білоруська ділова мова XIV – XV ст. Руською мовою писалися грамоти в польській королівській канцелярії ще з XIV ст., тоді ж послуговувалися нею при польському дворі і ще тривалий час говорили й писали польські королі, що свідчило про важливість і необхідність руської мови в польському державному апараті. Як вироблена й усталена руська ділова мова міцно зберігала успадковану з минулого термінологію на позначення станових відносин, судочинства, податків, але з поширенням шляхетського привілею на українські землі стало проникати щодалі більше запозичень із польської мови [див. 27: 10]. Учені зауважують, що в XVI ст. лексикон української мови починає моделювати на зразок польської мови і через польську на зразок латинської, та з'являється багато лексичних елементів польського походження [див. 11: 39]. Потік запозичень зростає в XVI ст. і з розширенням функціональних меж української літературної мови (розвивається художня, богослужбова, проповідницька, літописна й ділова література). У категорії назв осіб особливу увагу привертає численне зростання кількості слів на позначення станових, посадових, ремісничих та інших відносин, що стосуються більшою мірою чоловіків, ніж жінок [див. 14: 15]. Однак, якщо такі маскулінативи засвідчені на українському ґрунті вже з XIV – XV ст. (*зємянинь, маршалокъ, подканцлерий, подскарбий, сыновець, хороужи, чашиникъ, шляхтичъ*) [див. 29: 1, 398, 578; 2, 87, 165, 169, 409, 513, 533, 561]), то співвідносні назви жінок виникли тільки в XVI – XVII ст., що позначали жінку як за родинними зв'язками (відношенням до чоловіка чи батька), а й за соціальним, майном чи іншим станом. Отож характерними особливостями фемінітивів XVI – XVII ст. можна вважати продуктивне творення їх від маскулінативів польського походження, напр.: *гарбарка, зємя(н)ка, подкоморянка, каштелянка, войтовна, бурьми(с)триха, судина, маршалкова, підкоморина, по(д)судковая, подстолина, хоружанка, хоружина, ксенжна, судиня, по(д)столиная* [див. 3: 36-57, 76-78, 83-85]. Водночас із минулого успадковані й безпосередні полонізми *матька, малжонька, моужатка, кролевая, старостина* [див. 3: 32, 85, 88] та зафіксовані нові фемінітиви-полонізми *цорка* «дочка» [див. 3: 83], *вшетечница* [див. 30: 5, 82] й інші.

У новий український період – XVIII – XIX ст. – поступово зменшився вплив польської мови на українську, оскільки на зміну Польсько-литовській Речі Посполитій прийшла Російська імперія і щодалі більшого поширення набувала російська мова, що стала згодом державною в Східній Україні, тоді як у Західній Україні перевагу отримала тоді німецька мова із пануванням Австро-Угорської імперії. Тому контактування України із західноєвропейським світом забезпечувала вже не тільки польська мова, а й інші європейські мови [див. 11: 41]. За науковими даними, у межах фемінітивів того часу простежувалося мало слів польського походження. Зі староукраїнської доби збереглося небагато назв жінок і в основному як данина минулих історичних реалій (*старостина, подсудина, судина, подсудковая, маршалкова* [див. 25: 71, 114, 262, 270, 294]), хоч деякі фемінітиви міцно вкорінилися на українському ґрунті і дали багато похідних утворень (*пані, панівна, панійка, панна, панночка, паннуненька, паннуня,*

панянка, паннонька [див. 28: III, 92-94]), і виявлено навіть поодинокі нові слова польського походження *гадра* [див. 28: I, 264].

У сучасній українській мові – XX – XXI ст. – зв'язки із польською мовою можна оцінювати як рівноцінні контактам із іншими слов'янськими мовами, з акцентом на те, що найбільшою мірою вони були й залишилися дієвими та безпосередніми на межі української й польської території. Завдяки близькому розташуванню українські й польські говірки дотепер зазнають обопільного впливу, що спричиняє вплив і на обидві літературні мови та віддаляє певною мірою українську від східнослов'янських та польську від західнослов'янських [див. 36: 770]. Однак такі сучасні взаємозв'язки української мови з польською, як і з іншими слов'янськими, більш віддаленими, не впливають суттєво на категорію осіб і не привносять до українського фемінікону нових польських запозичень. Склад сучасних фемінітивів польського походження визначає невелика кількість назв жінок, мотивованих здебільшого маскулінативами польського походження, напр.: *бахурка, вербувальниця, верстатниця, лайдачка, москалиха, хлопка* [див. 32: I, 114, 326, 331; IV, 437, 808; XI, 84]. У цілому відомі сьогодні фемінітиви польського походження слід об'єднати в такі групи: *давні запозичення*, що можуть бути віднесені до активного вжитку (*пані, панна*) й до пасивного як застарілі слова (), і *нові запозичення*, що належать переважно до пасивного вжитку – розмовного, діалектного чи художнього мовлення (*гадра* «мерзенна жінка», *їмосць* «попадя», *маєтниця* «багачка», *маюрничка* «доярка», *професорка* «вчителька», *фраєрка* «дівчина» [див. 24: 238-252]; *навчителька, курва, пістунка* [див. 22: 323]). А лексикографічні праці, як правило, не дають відомостей про походження слів і зокрема з польської мови (фемінітивів чи маскулінативів), напр.: *баніт*, заст., *вар'ятка*, діал. [див. 32: 1, 351; 2, 66].

Дослідження фемінітивів польського походження в діяхронному аспекті дало можливість узагальнити, що така категорія запозичень мала помітне місце в історії української мови, але не суттєво вплинула на формування й функціонування фемінітивної підсистеми української мови. Історія їх проникнення на український ґрунт охоплює давньоукраїнський, середньоукраїнський, новий український і сучасний український періоди, що відповідають історичним етапам розвитку української мови. З давньоукраїнської доби відомо про встановлення і поширення українсько-польських мовних взаємовпливів, а перші фемінітиви польського походження вперше засвідчено з XIV – XV ст. (*королева, матка, малжонка, мужатка, старостина*). Основна кількість фемінітивів-полонізмів, зумовлених переважно відповідними маскулінативами, припала на середньоукраїнський період XVI – XVII ст. (*земянка, подкоморина, подстолина, подсудкова, подскарбина, хоружина, канцлерина* тощо) і поступово занепадала, оскільки зумовлена була великою мірою позамовними чинниками. У новій і сучасній українській мові зявилося небагато фемінітивів-полонізмів, що перебувають в пасивному лексиконі (розмовному мовленні) і мають відчутне іншомовне походження (*вар'ятка, гадра, кобіта, колежанка, склепарка, крєвнячка, фраєрочка*).

Література:

1. Брус М. П. Відображення категорії жіночості в художній мові Василя Стефаника / М. П. Брус // Прикарпатський вісник НТШ : Науковий журнал. — Івано-Франківськ, 2011. — № 2(14). — С. 51–59.
2. Брус М. П. Гуцульські фемінітиви: семантика і структура / Марія Брус // Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія. — Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2010. — Вип. XXV—XXVI. — С. 67—72.
3. Брус М. П. Загальні жіночі особові номінації в українській мові XVI – XVII століть : словотвір і семантика : дис... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. — Івано-Франківськ, 2001. — 260 с.
4. Брус М. П. Словотвірна термінологічна база фемінітивної підсистеми української мови / Марія Брус // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / Донецький національний університет; наук. ред. А. П. Загнітко. — Донецьк : ДонНУ, 2011. — Вип. 23. — С. 17—21.
5. Брус М. П. Словотвір фемінітивів у працях Олександра Опанасовича Потебні / М. П. Брус // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. № 910. Серія “Філологія”. — Харків : Харк. нац. ун-т імені В. Н. Каразіна, 2010. — Вип. 60. — Ч. I. — С. 8—13.
6. Брус М. П. Становлення лінгвальної категорії жіночості / Марія Брус // Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія. — Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2006. — Вип. XI—XII. — С. 39—48.
7. Брус М. П. Фемінітиви в українській мові XI–XV ст. / Марія Брус // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. — Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2006. — С. 28—34.
8. Брус М. П. Фемінітиви північного наріччя української мови / Марія Брус // Волинь – Житомирщина : історико-філологічний збірник з регіональних проблем. — Житомир : Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка, 2010. — С. 23—34.
9. Брус М. П. Фемінітиви української мови в переплетінні давніх і сучасних тенденцій / Марія Брус // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. — Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2009. — Вип. 46. — Ч. I. — С. 61—69.
10. Брус М. П. Фемінітивний словотвір у працях І. І. Ковалика / Марія Брус // Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія. — Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2007. — Вип. XV—XVIII. — С. 19—23.
11. Вінценз А. До проблеми українсько-польських контактів / А. Вінценз // Мовознавство. — 1991. — № 5. — С. 37–41.
12. Генсьорський А. І. Південноруські і польські лексичні взаємозв'язки в XIII ст. / А. І. Генсьорський // Дослідження і матеріали з української мови. — К. : Вид-во АН УРСР, 1961. — Т. IV. — С. 15–25.
13. Гумецька Л. Л. К истории украинско-польских языковых связей / Л. Л. Гумецька // Исследования по польскому языку : Сборник статей. — М. : Наука, 1969. — С. 219—228.
14. Гумецька Л. Л. З історичної лексикології української мови / Л. Л. Гумецька // Мовознавство. — 1981. — № 1. — С. 38–44.
15. Гумецька Л. Л. Способи адаптації запозиченої лексики в староукраїнській мові / Л. Л. Гумецька // Мовознавство. — 1976. — № 4. — С. 71–73.
16. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / [ред. кол. : О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін.]. — К. : Наук. думка, Т. 1 : А–Г. — 1982. — 631 с. ; Т. 2 : Д–Кошці. — 1985. — 570 с. ; Т. 3 : Кора–М. — 1989. — 549 с. ; Т. 4 : Н–П. — 2004. — 656 с. ; Т. 5 : Р–Т. — 2006. — 704 с. ; Т. 6 : У–Я. — 2012. — 568 с.
17. Зілинський І. Взаємовідносини між українською та польською мовою / Іван Зілинський // Записки наукового товариства імені Шевченка : Праці філологічної секції. — Львів, 1937. — Т. CLV. — С. 203—216.
18. Кобилянський Б. В. До вивчення германізмів і полонізмів в українській мові / Б. В. Кобилянський // Мовознавство. — 1976. — № 6. — С. 31–35.
19. Ковалів П. Лексичний фонд літературної мови київського періоду X – XIV ст. / Пантелеймон Ковалів ; Наукове т-во ім. Т. Шевченка. — Нью-Йорк, 1964. — Т. II : Запозичення. — 323 с.
20. Ленець К. В. Варваризм / К. В. Ленець // Українська мова : Енциклопедія / [редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін.]. — 3-є вид., зі змін. і доп. — К. : Українська енциклопедія, 2007. — С. 63.
21. Лесюк М. Доля моєї мови : наук.-популярне вид. / Микола Лесюк. — Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2004. — 288 с.
22. Ліпкевич І. Відбиття наслідків польського мовного впливу в новелах Василя Стефаника / Ліпкевич Ігор // Семантика мови і тексту : Матеріали XI конференції. — Івано-Франківськ, 2012. — С. 322–326.
23. Німчук В. В. Походження української мови / В. В. Німчук // Етнічна та етнокультурна історія України : у 3-х т. / [ред. О. Б. Діденко, Є. І. Мазніченко, К. В. Харченко] ; відп. ред. Г. А. Скрипник ; Національна академія наук України, Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. — К. : Наук. думка, 2005. — Т. 1. — Кн. 2. — С. 351–468.
24. Онышкевич М. О. Польские элементы в диалекте бойков / М. О. Онышкевич // Исследования по польскому языку : Сборник статей. — М. : Наука, 1969. — С. 229–253.
25. Описи Київського намісництва 70-80 років XVIII ст.: Описово-статистичні джерела / Упоряд. Г. В. Болотова та ін.; Редкол.: П. С. Сохань (відп. ред.) та ін. — К.: Наук. думка, 1989. — 392 с.

26. Романова Н. П. Словообразование и языковые связи. Русско-украинско-польские языковые связи XVI – XVII вв. и вопросы словообразования / Н. П. Романова. — К. : Наук. думка, 1985. — 190 с.
27. Русанівський В. М. Слов'янські міжмовні зв'язки і формування функціональних стилів української літературної мови XVI – XVII ст. : Доповідь на VII Міжнарод. з'їзді славистів (Варшава, серпень, 1973 р.). — К. : Наук. думка, 1973. — 28 с.
28. Словарь української мови : у 4 т. / Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко ; ред. : Л. М. Кудрявкіна, Н. М. Отрох. — надрук. з вид. 1907–1909 рр. фотоспособом ; Нац. академія наук України, Ін-т української мови. — К. : Наук. думка, 1996. — Т. 1 : А–Ж. — 496 с. ; Т. 2 : З–Н. — 588 с. ; 1997. — Т. 3 : О–П. — 516 с. ; Т. 4 : Р–Я. — 616 с.
29. Словник староукраїнської мови XIV – XV ст. : у 2-х т. / [ред. кол. : Д. Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька (голова), І. М. Керницький]. — К. : Наук. думка, 1977. — Т. 1 : А–М. — 631 с. ; 1978. — Т. 2 : Н–Ф. — 592 с.
30. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. — Львів : НАН України. Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 1994. — Вип. 1 : А. — 1994. — 152 с. ; Вип. 2 : Б–Богуславець. — 199. — 152 с. ; Вип. 3 : Б–В. — 1996. — 252 с. ; Вип. 4 : В. — 1997. — 260 с. ; Вип. 5 : В. — 1998. — 258 с. ; Вип. 6 : В–Г. — 1999. — 256 с. ; Вип. 7 : Г–Д. — 2000. — 256 с. ; Вип. 8 : Д. — 2001. — 256 с. ; Вип. 9 : Д–З. — 2002. — 256 с. ; Вип. 10 : З. — 2003. — 256 с. ; Вип. 11 : З. — 2004. — 256 с. ; Вип. 12 : З. — 2005. — 246 с. ; Вип. 13 : И–І. — 2006. — 242 с. ; Вип. 14 : К. — 2008. — 256 с. ; Вип. 15 : К–Л. — 2010. — 256 с.
31. Словник української мови : у 20 т. / [голов. наук. ред. В. М. Русанівський]. — К. : Наук. думка, 2010. — Т. 1 : А–Б. — 912 с. ; Т. 2 : В–Відсріблитися. — 976 с.
32. Словник української мови : у 11 т. / [ред. кол. : І. К. Білодід (голова) та ін.] ; Академія наук УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. — К. : Наук. думка, 1970. — 799 с. ; Т. II : Г–Ж. — 1971. — 550 с. ; Т. III : З. — 1972. — 744 с. ; Т. IV : І–М. — 1973. — 840 с. ; Т. V : Н–О. — 1974. — 840 с. ; Т. VI : П–Поїти. — 1975. — 832 с. ; Т. VII : Поїхати–Приробляти. — 1976. — 723 с. ; Т. VIII : Природа–Ряхтливий. — 1977. — 927 с. ; Т. IX : С. — 1978. — 916 с. ; Т. X : Т–Ф. — 1979. — 658 с. ; Т. XI : Х–Ь. — 1980. — 699 с.
33. Ткаченко О. Б. Запозичення / О. Б. Ткаченко // Українська мова : Енциклопедія / [редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін.]. — 3-є вид., зі змін. і доп. — К. : Українська енциклопедія, 2007. — С. 203.
34. Ткаченко О. Б. Іншомовні слова / О. Б. Ткаченко // Українська мова : Енциклопедія / [редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін.]. — 3-є вид., зі змін. і доп. — К. : Українська енциклопедія, 2007. — С. 238–239.
35. Ткаченко О. Б. Полонізм / О. Б. Ткаченко // Українська мова : Енциклопедія / [редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін.]. — 3-є вид., зі змін. і доп. — К. : Українська енциклопедія, 2007. — С. 525.
36. Ткаченко О. Б. Українсько-польські мовні контакти / О. Б. Ткаченко // Українська мова : Енциклопедія / [редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін.]. — 3-є вид., зі змін. і доп. — К. : Українська енциклопедія, 2007. — С. 770.
37. Царук О. Українська мова серед інших слов'янських : етнологічні та граматичні параметри : Монографія / Олександр Царук. — Дніпропетровськ : Наука і освіта, 1998. — 324 с.
38. Шевельов Ю. В. Історична фонологія української мови / Юрій Шевельов ; пер. з англ. С. Вакуленка, А. Даниленка ; ред. Л. Ушкалов. — Харків : Акта, 2002. — 1056 с.

Див. : **Брус М. П.** Фемінітиви-полонізми в історії української мови / Марія Брус // Scientia. Chełmskie Towarzystwo Naukowe. — Chełm : Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie. — 2013. — NR 7. — S. 75–85.